

УДК 94(497.11)“1941/1944”(093.2)
316.728:351.778.2(497.11)“1941/1944”(093.2)

Мр Наташа МИЛИЋЕВИЋ

О ИСХРАНИ У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ 1941–1944.*

АПСТРАКТ: Рад се бави питањем снабдевања и исхране у окупираном Београду за време Другог светског рата. Посебна пажња поклоњена је мерама домаћих и окупационих власти у сфери снабдевања и исхране, као и начинима које су Београђани предузимали како би се што квалитетније хранили.

Кључне речи: исхрана, Београд, нацистичка окупација, црна берза

Обезбеђивање снабдевања и исхране становништва у Београду, као и другим већим српским градовима за време немачке окупације, представљало је озбиљан и тежак задатак за домаћу власт под окупацијом. За грађане је набавка хране била можда још захтевнији и проблематичнији посао. Тога су били свесни једни и други готово од првих дана окупације, али нико није могао да сагледа размере тешкоћа које је изазвало то питање. Неки аспекти проблема у снабдевању и исхрани могли су се наслутити већ на почетку рата у Европи, када је дошло до промена на тржишту и пораста цена. Тада је југословенска власт интервенисала низом уредби којима је покушала да створи резерве хране и одржи на истом нивоу цене извесних артикала, што је постизано, између осталог, и путем ограничавања потрошње и рационасањем робе.¹ То је

* Рад је настао у оквиру пројекта *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници*, (№ 47027), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Тако је била донесена Уредба о резервама хране у јулу 1939. године, која је предвиђала стварање државних резерви у житарицама и другим предметима људске и сточне исхране, затим Уредба о пријављивању житарица у новембру 1939, или Уредба о течним горивима и сл. Током 1940. године уследиле су нове уредбе којима су контролисане залихе дефицитарне робе или робе која се

пратио страх од несташница, који је, како је рат у остатку Европе одмицао, постајао све већи. Многи су почели да стварају залихе разних животних намирница, што је довело до њиховог још већег недостатка и повећања цена. Потреба да се регулишу залихе и цене натерала је владу да, поред сузбијања скупине и несавесне спекулације, уведе и контролу продаје извесних намирница. Влада је била приморана и да ограничи потрошњу меса па је одредила прво два безмесна дана недељно, а онда и три, затим да пропише састав хлеба (70% од пшеничног и 30% од кукурузног брашна) и сл.²

Највећи број становника Београда нацистичка окупација је ипак затекла прилично неспремне у погледу задовољења најосновнијих потреба исхране и снабдевања. Наиме, припреме за Априлски рат, одлазак радне снаге у војску, мобилизација запрежне стоке, ратна разарања, долазак окупатора и разбијање привредног простора утицали су да се засеју мање површине и да пољопривредна производња буде мања од уобичајене. Осим тога, немачке окупационе власти су наметнуле и реквизиције у основним потрошним добрима с циљем да се изврши прерасподела материјалних добара и створе извори снабдевања окупатора. С друге стране, Београд после окупације није могао да се у погледу снабдевања основним животним намирницама ослони на широко пољопривредно подручје у његовој непосредној околини. Покушај снабдевања из Баната је релативно брзо забрањен, јер је он фактички, иако у саставу Србије, добио аутономни статус и дат на управу фолксдојчерима. Банату је, после издвајања из подручја управе града Београда, припало и Панчево, у којем је основана царинарница коју су контролисали фолксдојчери.³ Београд је до

тешко увозила, као и њихова набавна цена (Архив Југославије (АЈ), Централни пресбирио Председништва Министарског савета Краљевине Југославије (даље: ЦПБ 38), фасц. 523, архив. једин. 684, „Проблем исхране земље“, *Привредни преглед*, 5. октобар 1940; „Уредба о штедњи животних намирница“, *Политика*, 11. мај 1940; *Исто*, „Уредба о штедњи животних намирница“, *Политика* 3. јул 1940; *Исто*, „Уредба о мерама у сврху снабдевања становништва и војске хлебом“, *Политика* 27. август 1940. итд.).

² АЈ, ЦПБ 38-523-684, „Уредба о штедњи животних намирница“, *Политика*, 11. мај 1940; *Исто*, „Уредба о штедњи животних намирница“, *Политика* 3. јул 1940; *Исто*, „Уредба о мерама у сврху снабдевања становништва и војске хлебом“, *Политика* 27. август 1940; *Исто*, „Уредба о мељави“, *Политика*, 11. децембар 1940. Један општији приказ промена у привреди пред рат и на тржишту постоји и у књизи Драгана Алексића, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд, 2002, стр. 93–101.

³ О томе више у: Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, Beograd, 2009; Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944*, Beograd, 1973, стр. 116; *Службене новине*, бр. 83 од 25. јуна 1941.

јесени 1941. године могао да делимично подмирује потребе за животним намирницама из источног Срема, али је и та могућност знатно сужена његовим припајањем Независној Држави Хрватској. Домаћа власт под окупацијом била је принуђена да уводи разне мере којима је, ради задовољења минималних потреба становништва, ограничавала личну потрошњу. Неизвесност је била толика да су људи постављали питање да ли ће на трпези имати било какву храну или ће гладовати, као и да ли ће угасити огњишта и смрзавати се.

Иако је то постало посебно драматично у време зиме 1941/42, наредне године су за становнике Београда биле још теже. У појединим периодима окупације практично се гладовало. О снабдевању Београђана основним животним намирницама и другим животним потребама старала се Дирекција за снабдевање становништва града Београда (Дирис), која је основана средином августа 1941. године.⁴ Међутим она, због смањених количина намирница, често није успевала да тај свој задатак испуни. На купоне, односно куповне књижице, које је увела како би по повољним (прописаним) ценама задовољила минималне потребе становника, тек повремено је могло нешто да се купи.⁵ Иначе, већ у лето 1941. прописано је да за робу широке потрошње не сме да се тражи цена већа од оних које су важиле 6. априла 1941. године.⁶ То није много значило, јер нормалне зараде односно пензије, због инфлације и недовољно прехрамбених производа, нису могле да подмире ни делимично свакодневне издатке. Могло би се рећи да је већ од првих дана окупације започела једна свеопшта трка за храну која је, како је окупација трајала, постајала све тежа. Она би се могла свести на варијације речи Драгутина Ј. Ранковића, државног чиновника у пензији, које је најчешће бележио у свом дневнику: нема меса, нема хлеба, или има хлеба, нема меса, као и нема хлеба, има меса.⁷ Већ у току лета 1941. рационисана је потрошња

⁴ Уредба о Дирекцији за снабдевање становништва града Београда, *Службене новине*, бр. 98 од 15. августа 1941.

⁵ Правилник о организацији и раду Дирекције за снабдевање становништва града Београда, *Службене новине*, бр. 111 од 30. септембра 1941.

⁶ Уредба о ценама, *Службене новине*, бр. 88 од 11. јула 1941.

⁷ Драгутин Ј. Ранковић (1882–1956) водио је током окупације дневничке белешке о свакодневном животу Београђана (о исхрани, понашању окупатора и домаћих власти под окупацијом, принудном раду). Рукопис дневника, који се чува у Народној библиотеци, публикован је под насловом *Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944. Искуство једног Београђанина*. Ранковић је био

меса и уведена су два безмесна дана у недељи.⁸ Првобитно је било предвиђено да се издаје 200 грама мяса недељно, као и 500 грама уља. У оба случаја те су количине временом смањиване.⁹ Пред зиму, у новембру 1941. године, наступили су и озбиљни проблеми у снабдевању хлебом становника Београда. Главни разлог биле су временске неприлике које су захватиле земљу. Велики снег и сметови отежали су саобраћај у унутрашњости, што је утицало, с једне стране, на допремање жита односно брашна у град, а с друге, на снабдевање дрвима.¹⁰ Нису се могле испећи ни постојеће количине хлеба, а камоли припремити нове. Догађало се чак и да велики број пекара по петнаест дана не пече хлеб.¹¹ Ако се томе дода да је власт морала да обезбеди и обавезне количине хлеба болничким установама и радницима, онда постаје јасно да је мали број Београђана могао да очекује и добије своје следовање хлеба.¹² Посебно лоше стање у снабдевању било је у првим месецима 1942. године. Тада су количине издатог хлеба становништву Београда задовољавале тек између 15% и 25% потреба.¹³ Због тога су грађани имали и све већи број бесхлебних дана на трпези.¹⁴

дугогодишњи чиновник и публициста. Завршио је, уз рад у Министарству финансија, Правни факултет у Београду. Учествовао је у балканским ратовима и Првом светском рату. Током двадесетих година 20. века радио је у Окружној управи врањској, а касније и као деловођа Општине београдске. Био је члан Демократске странке и близак пријатељ Љубомира Давидовића, председника странке. Објављивао је чланке у великом броју новина и часописа, између осталих у *Политици*, *Правди*, *Демократији*, *Полицији*. Током боравка у Врању, био је уредник *Врањског гласника*, а извесно време и колумниста у часопису *Занатлија*. Априлски рат 1941. године дочекао је као пензионер (*Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944. Искуство једног Београђанина* (приредили Наташа Милићевић и Душан Никодијевић), Београд, 2011, стр. 9–10).

⁸ Д. Алексић, *Привреда Србије...*, стр. 211.

⁹ М. Kreso, *n. d.*, стр. 117.

¹⁰ *Ново време*, 7. новембар 1941, стр. 3; *Исто*, 29. новембар 1941, стр. 5; *Исто*, 18. новембар 1941, стр. 5.

¹¹ Архив Југославије (АЈ), Емигрантска влада Краљевине Југославије (даље: Емигрантска влада), 103–27–326, Извештај о стању у Југославији после немачке окупације инг Бранка Шаина-Милетића, Лисабон, 14. децембар 1941.

¹² Архив Србије (АС), Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-80, Преглед снабдевања Београда хлебом-брашном преко Дирекције за исхрану у години 1941/1942.

¹³ АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-80, Преглед снабдевања Београда хлебом-брашном преко Дирекције за исхрану у години 1941/1942.

¹⁴ АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-80, Преглед снабдевања Београда хлебом-брашном преко Дирекције за исхрану у години 1941/1942; *Ново време*, 18. фебруар 1942, стр. 5.

Преглед снабдевања становника Београда
хлебом преко Дирекције за исхрану 1941/42.

месец	број становника	следовање у грамима	број дана издавања	хлеб који је издат у килограмима	потребно хлеба за пуно снабдевање од 400 грама
јули 1941.	370.000	/	/	1.643.835	4.588.000
август	370.000	/	/	2.191.780	4.588.000
септембар	370.000	400	29	4.292.000	4.440.000
октобар	370.000	400	30	4.440.000	4.588.000
новембар	370.000	400	19	2.812.000	4.440.000
децембар	370.000	400	18	2.644.000	4.588.000
јануар 1942.	315.000	400	8	1.008.000	3.906.000
фебруар	315.000	265	6	500.850	3.528.000
март	315.000	265	14	1.168.650	3.906.000
април	315.000	265	11	918.225	3.780.000
мај	315.000	265	16	1.335.600	3.906.000
јуни	315.000	265	26	2.170.350	3.780.000
укупно	/	/	177	25.145.290	50.038.000

Извор: АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-80.

Иако подаци Комесаријата за цене и наднице сведоче да су Београђани за последња четири месеца 1941. били готово цео један месец без хлеба,¹⁵ рачуница једног савременика показује да је број дана у којима није било хлеба у готово истом периоду (август–новембар) 1941. године износио три пута више.¹⁶ Слика бесхлебних дана овог Београђанина била је веома раширена. Према њој, могло би се рећи да су становници Београда добили и изнели на трпезу тридесет и два пута хлеб и само пет пута месо у току та четири месеца.¹⁷ Из поменутих званичних и незваничних (сведочења) података може се закључити и то да велики број становника није успевао да за своје купоне купи и обезбеди хлеб и месо. Посебно тешко стање у снабдевању било у првих шест месеци 1942, када

¹⁵ У току та четири месеца било је свега 96 хлебних дана (АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-80, Преглед снабдевања Београда хлебом-брашном преко Дирекције за исхрану у години 1941/1942).

¹⁶ Народна библиотека Србије, Одељење посебних фондова (даље: НБС, Р 1115), Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 24. маја 1942.

¹⁷ Исто.

готово четири месеца није било хлеба.¹⁸ У фебруару 1942. било је само шест хлебних дана, а месних ниједан.¹⁹ Када је хлеба било, мислило се на дане када га неће бити, па се правио двопек и припремале су се резерве.²⁰ Већ у другој половини 1941. године хлеб се правио пола од пшеничног брашна пола од кромпира,²¹ а од 1942. се све чешће правила само проја, јер пшеничног брашна скоро уопште није било. Због проблема у снабдевању власт је у фебруару 1942. била принуђена да оброк хлеба смањи са 400 на 265 грама дневно по глави.²² У јуну 1942. је он пао на 230 грама,²³ да би у децембру 1942. износио свега 190 грама.²⁴ Као што се види, нико није гарантовао ни тај минимум основних животних намирница. Оне су, како је окупација трајала, биле не само све мање већ и нередовне. Београђанима је било јасно да морају да се ослоне на сопствено умеће сналажења.

У борби за обезбеђење исхране сналазио се ко је како знао и умео. Највећи број Београђана је свакодневно обилазио неку од седам пијаца у Београду (у Господар Јовановој улици, на Зеленом венцу, на Каленићевом гувну, на Цветном тргу, на Смедеревском ђерму, у Битољској улици „Палилулска“, у Видинској улици „Бајлонова“), а на још осам њих су могли да оду тек по добијању одобрења о хигијенско-санитетским приликама.²⁵ Осим ових, биле су још две, али оне су биле предвиђене само за промет крупне и ситне стоке и продају сточне хране.²⁶ Међутим, врло често су се са њих

¹⁸ АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-80, Преглед снабдевања Београда хлебом-брашном преко Дирекције за исхрану у години 1941/1942.

¹⁹ Исто; НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 12. фебруара 1942.

²⁰ НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 18. септембра 1941; Забелешка од 3. фебруара 1942; Забелешка од 26. фебруара 1942.

²¹ Исто, Забелешка од 3. новембра 1941.

²² АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-80, Преглед снабдевања Београда хлебом-брашном преко Дирекције за исхрану у години 1941/1942; НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 12. фебруара 1942.

²³ АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-80, Преглед снабдевања Београда хлебом-брашном преко Дирекције за исхрану у години 1941/1942; НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 2. јуна 1942.

²⁴ НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 6. децембра 1942.

²⁵ За пијачна места одређени су: Булевар Ослобођења, на Чукарици, код Пробирнице на Сењаку, на Воздовцу, код „Цветкове механе“, код Карабурме, на Спасићевом имању на „Душановцу“ и на Пашном брду (Правилник о реду на пијачама Општине града Београда, Службене новине, бр. 107 од 16. септембра 1941).

²⁶ Реч је о Сточној пијаци (тргу) на Кланици и пијаци за сточну храну на Крагујевачком ђерму.

враћали празних руку. Дешавало се и да сељаци, због ограниченог кретања у рату и не тако великог броја издатих дозвола за улазак у градове и излазак из њих, не доносе своје производе. Слично је било и са дозволама за продају и пренос намирница и других артикала неопходних за живот. Додатни проблем представљале су цене пољопривредних производа, које су биле максимирани. У јесен 1941. године београдске пијаце су биле готово мртве. Сељаци нису имали богзна шта да понуде с обзиром на то да је, због војних дешавања од пролећа до јесени, недовољно засејано и произведено. Осим тога, и оно што су имали било је стављено под максимирани цене, па им није било исплативо да своје производе износе на пијацу. На пијаци се, осим бораније, лука и кромпира, и то у веома малим количинама, готово није ништа могло наћи. Већ у првим јутарњим сатима све количине биле су распродате. На тезгама око подне налазили су се сасвим ретки продавци и то они који су продавали млади лук, лимун и друге пијачне ситнице. Тек пред крај месеца понуда на пијацама је била нешто боља те су Београђани могли да купе више поврћа, посебно бораније и грашка. Воћа скоро да није било, иако је била сезона.²⁷ Поједине намирнице имале су веома високе цене и често их није било у понуди. Крајем јуна 1942. године килограм кромпира коштао је 60 динара, килограм парадајза 100, килограм шљива најлошијег квалитета 60 динара, килограм бораније 50, једно јаје седам динара, а литар млека 35 динара.²⁸ Исте намирнице могле су се наћи једино „испод тезге“. Иначе, у зимским месецима понуда на београдским пијацама је била веома мала. Практично, пијаце су биле празне. Могли су се сусрести тек ретки сељаци који су продавали лук или нешто од воћа.

Младен Жујовић, који је прве године окупације проводио на свом имању у близини Београда, забележио је да са ким год се сретне и где год да оде, сви су средином 1942. говорили „о набавци намирница, о немогућности даљег снабдевања основним животним потребама“.²⁹

Београђани су продавали све оно што се могло продати од личних ствари – одело, намештај, накит – како би купили намирни-

²⁷ *Ново време*, 28. јун 1942, стр. 5.

²⁸ Младен Жујовић, *Ратни дневник 2. Југославија у II светском рату, (јун 1942 – април 1944)*, Врњачка Бања, 2004, стр. 29, Забелешка од 24. јула 1942.

²⁹ *Исто*.

це и прехранили себе и породицу. Са тим парама су често покушавали сами да набаве храну одлазећи у села у близини града, где су је куповали за велике паре или су је добијали од рођака. Отуда су се враћали возовима, заједно са црноберзијанцима и сељацима, претоварени луком, шљивама, кромпиром, пасуљем и понеким килограмом скривеног брашна.³⁰ Врло често им се дешавало да је такав пут био узалудан, пошто су им српске и немачке трошаринске контроле одузимале робу. Тако су остајали и без преко потребних намирница за исхрану, али и без новца који су за њу дали.³¹ Неки Београђани су, у довијању да заобиђу контроле и набаве хране у унутрашњости, правили вештачку грбу и у њу стављали своје килограме намирница, други су, пре свега жене, због појаса око којег су обавиле сланину и месо изгледале као да су другом стању.³² С друге стране, сељаци су у великом броју случајева избегавали да своје производе носе на пијацу, већ су их носили по кућама и продавали изнад прописаних цена. На то су били и принуђени како би за новац купили оно што им треба од индустријских производа. Незадовољство српских власти због оваквог понашања сељака било је велико. Тако је сарадник *Српског народа* у јесен 1942. године писао: „Свакодневно на београдским пијацама видимо овакве призоре: иде сељак или сељанка са торбом на леђима и брижљиво прекривеном корпом испод руке. Свет их сустиже, завирује у торбу и пита: – Има ли шта за продају? – Нема. Већ је продато – одговара лукави сељак, а истовремено застаје да би отпочео пазар на основу баснословних цена или још баснословније трампе. Артикли којима су шпекулисали и испод руке трговали пиљари, били су разноврсни, као и њихове кривице. Међу скупље продатим намирницама налазе се парадајз, боранија, паприка, грожђе, шљиве, ораси, јабуке, пасуљ, кромпир, карфиол, зелен, шаргарепа, целер, кељ.”³³ У већини случајева оне су одузимане без накнаде, а повремено тек по максимираној цени. А могло се десити и да се заврши у затвору и плати казна у износу далеко

³⁰ Исто, стр. 29, Забелешка од 24. јула 1942; Исто, стр. 57, Забелешка од 15. септембра 1942.

³¹ Исто, стр. 29, Забелешка од 24. јула 1942; Исто, стр. 57, Забелешка од 15. септембра 1942; НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 3. јула 1942.

³² НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 3. јула 1942.

³³ *Српски народ*, 1. новембар 1942, стр. 11.

већем него што су је продавци могли зарадити у вишемесечним пијачним продајама.³⁴

Потреба за намирницама приморала је многе становнике Београда да у кућним баштама и двориштима засаде поврће. Посебно је то карактеристично било за жене које су у годинама окупације остале саме, са децом или са остарелим рођацима, без мушких чланова породице (погинули, умрли, заробљени, ухапшени и сл.), па су морале да преузму улогу храниоца породице. Сарадник *Наше борбе* је то коментарисао, додуше са извесном дозом подсмеха, овако: „Београдске даме, нарочито оне из тзв. високих кругова, раније су необично волеле прстење са дијамантима и брилијантима, па су на журевима, пружајући једна другој накинђурене ручице, говориле: – Види шта сам добила! – Ах, обичан солитер! А шта те стаје? – Ситница! 200.000 динара. Данас, кад се отмене београдске даме сретну, пружајући једна другој раскрупњале руке, повичу: – Види шта сам добила! – Ах, обичан жуљ! А шта те стаје? – Ситница! Десет ојака кромпира!” Слично се чуло и при исмевању предратне буржоазије и њеног начина живота: „По баштама луксузних вила имућних Београђана раније су опојно мирисали зумбули, шебоји и руже, тако да су и ноздрве већ биле отупеле. А сада, кад уђете у неку господску београдску вилу, станете као омађијани. – Шта је то? Бели лук! одговара препланула домаћица, па враголасто додаје: – А кад никне и со, зваћемо Вас на мезе!”³⁵ Било је и других примера сналажења. Неки становници Београда су држали у својим двориштима кокошке, како би увек имали јаја, док су други неко време држали свиње.³⁶

Током година окупације, како то показују сведочења савременика, најчешће се на трпези налазио и јео кувани пасуљ, купус рибанац, кромпир, углавном без меса, а врло често и без запршке.³⁷ Ретке су биле прилике, бар за највећи број Београђана, када је

³⁴ Тако је пиљар Јаћим Трајковић због струка салате који је продавао на Јовановој пијаци за пет динара а не за три колико му је била одређена цена, кажњен на пет дана затвора и на новчану казну од 1.000 динара. Није му помогла ни одбрана да је салату купио за три и по динара и да је морао да је продаје за пет, ако је хтео да ишта заради (АС, Г-б, Комесаријат за цене и наднице, ф-62, Пресуда Управе града Београда, Одељење за надзор над ценама, за Јаћима Трајковића, пиљара, бр. 3400 од 9. јуна 1942).

³⁵ *Наша борба*, 13. јун 1942, стр. 4.

³⁶ НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 15. јула 1942; Забелешка од 20. септембра 1942; Забелешка од 21. јануара 1943; Забелешка од 6. марта 1943.

³⁷ НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис.

исхрана била нешто богатија и квалитетнија. То се дешавало у време слава. Али је тада припремање славског обеда представљало прави подвиг, јер је то захтевало велика материјална одрицања.

За неколико хиљада чиновника који су отпуштени као „национално непоуздани“ ситуација је била врло тешка. Они су продавали оно што су могли из кућа не би ли изнели на трпезу било шта и прехранили породицу. Ништа боље није било ни онима који су остали у служби. Мале плате, уз обавезно присуство у канцеларијама и сталне провере „националне поузданости“, нису биле довољне да намире свакодневне издатке. Анализа куповне моћи чиновника са факултетском дипломом, са десет година службе и са двоје мале деце (пет и седам година) показује огромне разлике између стварних и потребних месечних примања како би се обезбедило нормално снабдевање у храни и одећи. За снабдевање по прописаним ценама крајем 1942. године месечна чиновничка плата је требало да буде три пута већа, а за снабдевање по стварним ценама она је морала да буде једанаест пута већа. Осим тога, снабдевање по прописаним ценама је, с обзиром на несташицу производа, било и недовољно и доста тешко.³⁸ Стога је куповна моћ чиновника била изузетно мала. Тако је она у децембру 1942. била, ако се узму у разматрање стварне цене, односно цене на „црној берзи“, испод 10%.³⁹ Знатно повољнија ситуација била је када је реч о задовољењу потреба чиновничке породице по прописаним ценама. Тим путем могла је да намири готово 40% својих потреба. Међутим, ту је наступао и проблем, пошто је мало тога могло да се обезбеди по прописаним, односно по знатно повољнијим ценама.

³⁸ АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-62, Годишње коштање живота и куповна моћ чиновничке породице у Београду 1942.

³⁹ Исто.

Годишњи трошкови живота и куповна моћ
чиновничке породице у Београду 1942.

Чиновничка плата и куповна моћ	април 1941.	март 1942.	децембар 1942.
годишња плата чиновника	34.072,80	43.672,80	52.072,80
месечна плата чиновника	2.839,40	3.639,40	4.339,40
потребна годишња плата за снабдевање по прописаним ценама	60.815	97.915	134.718
потребна годишња плата за снабдевање по стварним ценама	/	236.700	533.035
потребна месечна плата за снабдевање по прописаним ценама	5.067,92	8.159,58	11.226,50
потребна месечна плата за снабдевање по стварним ценама	/	19.725	44.419,58
куповна моћ (% задовољења потреба чиновничке породице по прописаним ценама)	56,03	44,60	38,65
куповна моћ (% задовољења потреба чиновничке породице по стварним ценама)	/	18,45	9,77

Извор: АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-62.

За разлику од куповне моћи чиновничке породице, куповна моћ радничке породице са двоје деце у истом узрасту била је у истом периоду, ако је судити на основу статистике, нешто повољнија. Наиме, њена просечна месечна надница била је готово два пута већа него чиновничка плата. За снабдевање по прописаним и стварним ценама било јој је потребно месечно пет пута више новца него што су га имали, док је чиновничкој требало једанаест пута више. Радничка породица је била, ако се посматра њена куповна моћ по стварној надници, у знатно повољнијој позицији него чиновничка. Она је крајем децембра 1941. успевала да задовољи на тај начин готово 20% својих потреба. То је било, ако се гледа и могућност задовољења њених потреба, дупло више него чиновничка породица. Осим тога, од октобра 1942. године радно

време радника је продужено на десет сати, па је то повећавало њихову дневну односно годишњу зараду, а тиме и куповну моћ.⁴⁰ Важно је поменути и да између радничке и чиновничке породице постоји разлика у односу на куповну моћ по прописаним надницама и по прописаним ценама. Радничка породица је могла да по прописаним надницама задовољи тек 10% својих потреба, док чиновничка готово 40%. Приликом ове анализе и поређења мора се имати у виду да наднице и плате нису исто. Поред тога, неопходно је указати да су радници имали важну улогу у ратној привреди окупатора и да су имали боље, иако не увек довољно, снабдевање животним намирницама.

Годишњи трошкови живота и куповна моћ
радничке породице у Београду 1942.

Радничка надница	април 1941.	март 1942.	децембар 1942.
просечна годишња надница према прописаним ценама	19.938	39.936	93.600
просечна годишња надница према стварним ценама	19.938	39.936	93.600
просечна надница на час по прописаним ценама	9,1	16	30
просечна надница на час по стварним ценама	9,1	16	30
потребна годишња надница према прописаним ценама	42.616	77.828	495.864
потребна годишња надница према стварним ценама	42.616	77.828	495.864
потребна просечна надница на час према прописаним ценама	17,02	31,18	158,93
потребна просечна надница на час по стварним ценама	17,02	31,18	158,93
куповна моћ по прописаним надницама и прописаним ценама у %	46,79	51,31	10,07
куповна моћ по стварним надницама и стварним ценама у %	46,79	/	18,87

Извор: АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-62.

Занимљива је структура укупних трошкова живота чиновничке и радничке породице на годишњем нивоу. Анализа показује

⁴⁰ АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-62, Годишње коштање живота и куповна моћ радничке породице у Београду 1942.

колико је учешће новчаних издвајања за исхрану, одећу и обућу, огрев и осветљење, становање и опште културне и хигијенске потребе. Али, она пати, с гледишта поређења, од два крупна недостатка. Први, код чиновничке породице су рачунати трошкови с обзиром на стварне цене, док су код радничке они сагледани с обзиром на прописане цене. Други, код оба типа породица праћена су и издвајања за одећу и обућу, као и друге потребе, која у нормалним околностима и морају да буде праћена. Међутим, у условима окупације, а то знамо из других извора, најпре су се породице одрицале издвајања за одећу и обућу. Носило се оно што се имало, а врло често се и крпило поцепано. Храна је у тим условима имала приоритет. Чак и ако се тако добијени подаци анализирају, види се да је у укупним трошковима живота учешће издвајања за храну код чиновничких породица порасло са 36%, колико је износило у априлу 1941, на 61% колико је оно било у децембру 1942. године. У случају радничке породице, тај однос је другачији: исхрана је у априлу 1941. учествовала са тек нешто више од 50%, док је у децембру 1942, после незнатног опадања, остала на истом нивоу.⁴¹ Можда је, и поред указаних мањкавости, боље сагледати у којој мери су порасла издвајања за храну у истом периоду. Код чиновничке породице та издвајања су порасла у односу на април 1941. за петнаест пута, док су код радничке породице она порасла за два и по пута. Ти подаци су у јасној вези и са типом цена по којима је обрачунава структура трошкова. Оно што се истиче у овој анализи јесте чињеница да је издвајање за одећу и обућу код чиновничке породице порасло за седам пута, али је дупло мање расло него издвајање за храну. Код радничке породице примећује се да су издвајања за одећу и обућу у децембру 1942. већа него издвајања за храну у односу на 1941. годину (скоро за један и по пут).⁴²

Потребно је додати и то да су не само чиновници већ и сви остали становници града у прве две године окупације могли да купе храну за новац, да су могли да продају вредније ствари из куће и на „црном тржишту“ обезбеде месо, шећер, маст, брашно и сл. То је за многе од њих био спас, али је носило и опасност. Ако би се десило да буду ухваћени, могли су да буду, заједно

⁴¹ АС, Г-6, Комесаријат за цене и наднице, ф-62, Индекс трошкова живота чиновничке и радничке породице у Београду 1942. (са четири члана).

⁴² Исто.

са продавцем-шпекулантом, кажњени као шпекуланти. Власт је стално поштравала мере у борби против црне берзе. Првобитно је објављивала имена, новчано кажњавала и затварала радње. Касније је решила да уведе, као понижавајућу, и казну јавног батинања.⁴³ На мети власти, али и штампе, били су посебно месари, пекари и пиљари.⁴⁴ О пекарима се у току прве половине 1942. године, када је било великих проблема у снабдевању хлебом, оштро изражавало и они су били кажњавани. Пекари-шпекуланти су гледани као људи жељни брзог богаћења, који су отимали „залогаје из безбројних уста београдске деце, скривајући брашно које су добијали за исхрану становништва. У бестијалној похлепи многи су ишли чак дотле да су муштеријама, жељним хлеба, издавали само половину добијене количине брашна, а остатак склањали и на црној берзи продавали по петоструко већој цени. Један пекар је чак ухваћен да је склонио око 4.800 килограма брашна, што значи да је око 17.000 лица једног дана у Београду остало без хлеба због демонске грамзивости пекара из улице Краљице Марије.”⁴⁵

Међутим, већ од 1943, а посебно од краја те године, ионако високе цене су знатно порасле, па су биле три до четири пута веће него на почетку окупације. На илегалном тржишту те цене су биле и до 1.600% веће од прописаних.⁴⁶ Од 8. августа 1943. уведено је снабдевање на карте, на основу којих је сваки становник града добијао за недељу дана 2.000 грама хлеба или 1.500 грама брашна, као и 100 грама меса и 60 грама масти, као и за две недеље 250 грама шећера и 250 грама соли.⁴⁷ То је значило да се на трпези налазило све мање хране. Новац је изгубио скоро сваку вредност, па су поврени периоди натуралне размене сада добили карактер устаљености. Сељаци су за своје производе (кајмак, живину, јаја) тражили шећер, зејтин, со, петролеј, шибице или одећу. Занимљиво је да је, у односу на друге становнике Београда и у односу на хајку коју су против црне берзе водиле окупационе и домаће колаборационистичке власти, савременик Драгутин Ј. Ранковић

⁴³ *Обнова*, 29. мај 1942, стр. 9.

⁴⁴ *Српски народ*, 10. октобар 1942.

⁴⁵ *Исто*, 12. јун 1942, стр. 10.

⁴⁶ К. Николић, *Страх и нада у Србији 1941–1944: свакодневни живот под окупацијом*, Београд, 2002, стр. 146.

⁴⁷ *Зборник НОР-а*, XII–3, стр. 245. Колико је српска привреда била исцрпљена, сведочи и наређење команде Србије од 27. августа 1943. године којим је немачким јединицама прописано да животне намирнице плаћају искључиво „српским новчаницама“ а не путем потврда (*исто*).

сматрао да она, свакако, има негативне стране, али да би без ње „сви помрли“.⁴⁸

Summary

Nataša Milićević, M. A.

Nutrition in occupied Belgrade 1941–1944

Key words: *nutrition, food, Belgrade, Nazi occupation, black market*

The paper deals with the issue of providing food and nutrition in occupied Belgrade during World War 2. The population of Belgrade had constant problems with nutrition, the food being rationed and limited. It could be said that provisions and nutrition kept getting worse. During some periods of the occupation people starved. Not only was the quantity of meat and bread reduced but there was a constant increase in the number of days when meat and bread was not eaten. Different measures undertaken by the domestic government during the occupation did not alleviate the situation since there was a constant lack of basic food staples. The analysis shows that the population of Belgrade did not have bread from September 1941 until June 1942 for four months, that the bread they did have was made of wheat flour and potatoes and that they mostly ate corn bread. The possibility of obtaining food was connected to the population's purchasing power which was very low and at the end of 1942 it was less than 10% if we look at the budget of clerical family and compare it to actual prices. The inhabitants of Belgrade tried to solve the problem of food by different means: they sold off anything they could sell and bought provisions at the black market, they raised poultry and pigs in their yards, cultivated vegetables in their gardens and so on. A great increase in prices at the end of 1943 brought new problems in nutrition and even more burdened the almost nonexistent family budgets.

⁴⁸ НБС, Р 1115, Драгутин Ј. Ранковић, Белешке, рукопис, Забелешка од 12. јуна 1942; Забелешка од 29. августа 1942; Забелешка од 22. децембра 1942.